

obnovit a tak prokazovali lásku, kterou k ní chovají. A ona *patrie*, k níž se jejich lojalita vztahovala, byla opakem existenciálního, již dříve existujícího útvaru; byla národem vytvořeným politickým rozhodnutím jeho příslušníků, kteří tím, že se takto rozhodli, svou bývalou lojalitu odvrhli nebo aspoň silně oslabili. Dvanáct set členů Národní gardy z Languedocu, Dauphiné a Provensálska, kteří se 19. listopadu 1789 sešli blízko Valence, složilo přísahu věrnosti národu, zákonu a králi a prohlásilo, že od nynějška již nejsou lidmi z Dauphiné, Provensálska a Languedocu, nýbrž jsou výhradně Francouzi; totéž – a to je ještě významnější – roku 1790 na podobném shromáždění učinili příslušníci Národní gardy z Alsaska, Lotrinska a Franche Comté, čímž obyvatelé provincií, které Francie anektovala před pouhými sto lety, proměnili v opravdové Francouze.⁹ Jak řekl Lavissee:¹⁰ „La Nation consentie, voulue par elle-même“ – a toto úsloví se stalo příspěvkem Francie k dějinám. Revoluční pojetí národa jakožto entity konstituované záměrným politickým rozhodnutím jejich potenciálních občanů je v čisté podobě dosud zachováno ve Spojených státech. Američané jsou tím, kým chtějí být. Ani francouzské pojetí „národa“ jako entity analogické s plebiscitem (Renan tuto představu vyjádřil slovy „un plébiscite de tous les jours“) neztratilo svůj fundamentálně politický charakter. Francouzská národnost byla totéž co francouzské občanství: etnická příslušnost, dějiny, jazyk či podřečí, kterým lidé mluví doma, to vše bylo ve vztahu k definici „národa“ irelevantní.

Navíc „národ“ chápaný v tomto smyslu – tedy jako soubor občanů, jejichž práva jim jako taková dávají reálný zájem na dění v zemi a tím způsobují, že stát je do jisté míry „jejich vlastní“ – představoval fenomén, který se vyskytoval nejen ve spojení s revolučními a demokratickými režimy; nicméně antirevoluční režimy, které se demokratizovaly jen zdráhavě, tuto skutečnost braly na vědomí mimořádně pomalu. Proto také byly bojechtivé vlády roku 1914 tak překvapeny, když shledaly, že jejich národy se v návalu vlastenectví – i když trval jen krátce – hrnou do zbraně.¹¹

Samotný akt demokratizace politiky, tj. proměny poddaných v občany, má sklon vytvářet populistické uvědomění, které – je-li viděno v určitém světle – je těžké odlišit od národního, ba dokonce šovinistického patriotismu: vždyť pokud „vlast“ je v jistém

ohledu „moje“, pak je mnohem snadnější na ni pohlížet jako na něco, čemu je třeba dát přednost před zeměmi cizinců, zejména jestliže jim chybí práva a svoboda skutečného občana. „Svobodní Angličané“ E. P. Thompsona, tito Britové osmnáctého století, kteří nikdy nebudou otroky, se ochotně stavěli do protikladu k Francouzům. Takový postoj však s sebou nemusí nutně nést jakékoli sympatie s vládnoucími vrstvami nebo jejich vládou, jež naopak mohou docela dobře nedůvěřovat lojalitě radikálů z nižší vrstvy, pro něž existence bohatých a aristokracie, vykořisťujících obyčejný lid, byla bezprostředněji a trvaleji hmatatelnější než i u těch nejvíce nenáviděných cizinců. Třídní vědomí, kterého v posledních dekádách před rokem 1914 dělnické třídy v početných zemích nabývaly, implikovalo, ba postulovalo nárok na práva občana a člověka a tím pádem i případný patriotismus. Masové politické uvědomění či třídní vědomí s sebou neslo pojetí „vlasti“ nebo „otčiny“, což názorně dokazuje historie jakobinství i hnutí, jako byli chartisté. Většina chartistů totiž byla jak proti bohatým, tak i proti Francouzům.

Tím, co způsobilo, že tento populisticko-demokratický a jakobínský patriotismus byl mimořádně zranitelný, byla objektivní i – v řadách dělnické třídy – subjektivní podřízenost těchto mas občanů. Politický program patriotismu byl totiž v těch státech, kde se rozvinul, koncipován vládami a vládnoucími vrstvami. Rozvoj politického a třídního vědomí mezi dělníky je naučil požadovat a vykonávat občanská práva. Tragickým paradoxem této činnosti však byla skutečnost, že tam, kde se dělníci naučili, jak tato práva prosadit, napomohla tomu, aby ochotně zabředli do všeobecných jatek první světové války. Je nicméně příznačné, že bojechtivé vlády žádaly o podporu této války nikoli jen na základě slepého patriotismu či v ještě menší míře na základě chlapácké slávy a hrdinství, nýbrž s pomocí propagandy, jež byla elementárně zaměřena na civilisty a občany. Všechny hlavní válčící strany válku prezentovaly jako obrannou. Všechny ji také prezentovaly jako zahraniční hrozbu pro občanské výhody, jež jsou pro jejich vlast nebo stranu charakteristické; a všechny se naučily prezentovat své válečné cíle tak (poněkud rozporuplně), že jde nejen o odstranění takové hrozby, ale také – v jistém ohledu – o společenskou proměnu země, prováděnou v zájmu jejich chudších občanů („domovy pro hrdiny“).

Demokratizace takto mohla automaticky pomoci vyřešit problémy spojené s otázkou, jak státy a režimy mohou v očích svých občanů získat legitimitu dokonce i v případě, je-li loajalita těchto občanů zviklána. Posilovala státní patriotismus, ba mohla ho dokonce stvořit. Měla však také své meze, zejména když se střetla s alternativními a nyní snadněji zmobilizovatelnými silami, které si přivlastňovaly loajalitu, jejímž jediným legitimním pramenem byl podle svého tvrzení stát. Nejimpozantnější z těchto sil byl nacionalismus, který byl nezávislý na státu. Jak uvidíme, zvyšoval se počet míst, kde se vyskytoval, i rozsah jeho působení; navíc v poslední třetině devatenáctého století začal formulovat cíle, které posilovaly jeho charakter potenciální hrozby pro stát. Často se podotýká, že tyto síly podněcovala, ne-li přímo stvořila právě modernizace států sama o sobě. Však také teorie, jež nacionalismus podávají jako jednu z funkcí modernizace, v literatuře posledních let dosáhly mimořádně prominentního postavení.¹² Avšak ať už je vztah nacionalismu k modernizaci států devatenáctého století jakýkoli, stát čelil nacionalismu jakožto politické síle na něm nezávislé a zcela odlišné od „státního patriotismu“; jako síle, s níž se musí naučit žít. Pokud by se ho ale podařilo do státního patriotismu integrovat, aby se stal jeho ústředním, emocionálním prvkem, pak by se pro vládu mohl stát nesmírně vlivným přínosem.

Samozřejmě, že toho bylo často možné dosáhnout pouhým promítnutím pocitů opravdového, existenciálního ztotožnění se s vlastní, „malou“ mateřskou zemí do vlasti velké, jež je zachyceno v lingvistickém rozšiřování sféry významově pokryté slovy jako „pays“, „paese“, „pueblo“ či dokonce „patrie“, což byl výraz, který ještě roku 1776 francouzská Akademie definovala jako termín s lokálním dosahem. „Vlastí Francouze je toliko ta její část, ve které se náhodou narodil.“¹³ Již jen tím, že se stali „národem“, se občané té či oné země stali jakýmsi společenstvím, třebaže imaginárním, a jeho příslušníci tudíž shledali, že hledají a následně nalézají věci, jež jim jsou společné – místa, zvyky, osobnosti, vzpomínky, znamení a symboly. Jinak lze také říci, že odkaz různých krajů, oblastí a míst patřících k tomu, co se stalo „národem“, bylo možné sloučit do celonárodního dědictví, takže dokonce i starodávné konflikty se začaly stávat symbolem vlastního usmíření ve vyšší, komplexnější rovině. Takto Walter Scott na území prosáklém krví soupeřících horalů i obyvatel nížin,

králů a stoupců náboženských úmluv mezi Anglií a Skotskem, zbudoval jednotné Skotsko – a dosáhl toho zdůrazněním starých bariér, jež mezi nimi existovaly. Obecněji vzato platilo, že teoretický problém, tak dobře shrnutý ve významném díle Vidala de la Blache z roku 1903, jež nese název *Tableau de la géographie de la France*¹⁴ – totiž „jak to, že nějaký zlomek zemského povrchu, jenž není ostrovem ani poloostrovem a který z pohledu fyzického zeměpisu nelze správně považovat za jednotný útvar, dorostl postavení politického celku a nakonec se stal vlastí (*patrie*)“ – musel být řešen vlastně v každém národním státě. Jakýkoli národ by i jen prostřední velikosti totiž musel svou jednotu utvářet na základech zjevné, velké rozdílnosti.

Státy a režimy měly všechny důvody státního patriotismu vyztužovat – pokud mohly – idejemi a symboly „imaginárního společenství“ bez ohledu na to, kde a jak vznikly, a vztáhnout je na sebe. Doba, kdy demokratizace politiky způsobila, že „výchova našich vládců“, „utváření Italů“, proměna „rolníků ve Francouze“ a vázání všeho možného na národ a vlajku mělo zásadní význam, byla mimochodem také dobou, kdy začalo být snadnější mobilizovat lidové nacionalistické, nebo rozhodně xenofobní postoje, doplněné o představy národní nadřazenosti, jež kázala nová pseudověda – rasismus. Období mezi roky 1880 a 1914 totiž bylo také dobou nejrozsáhlejší dosud známé masové migrace, a to jak uvnitř států, tak i mezi nimi, dobou imperialismu a rostoucí mezinárodní rivality, jež vyvrcholila světovou válkou. To vše podtrhovalo rozdíly mezi „námi“ a „nimi“. A neexistuje účinnější způsob, jak spojit nesourodé části netrpělivého národa, než je sjednotit proti těm, kdo k němu nepatří. Nemusíme přijímat absolutní *Primat der Innenpolitik*, abychom uznali, že vlády mají na mobilizaci nacionalismu mezi svými občany značný vnitrostátní zájem. A naopak platí, že na obou stranách nic tak nepodněcovalo nacionalismus jako mezinárodní konflikt. Role, jakou spor o Rýn z roku 1840 hrál v rozvoji francouzských i německých nacionalistických klišé, je dobře známá.¹⁵

Je přirozené, že státy pro styk se svými obyvateli využívaly stále vlivnějšího mechanismu – především základní školy – jehož úkolem bylo rozšiřovat ideu a odkaz „národa“, vštěpovat oddanost k národu a všechny pevně vázat k vlasti a vlajce, přičemž za tímto účelem se často „vymýšlely tradice“ nebo dokonce národy.¹⁶

Autor této knihy si vzpomíná, že se mu jeden takový (neúspěšný) politický výmysl v polovině dvacátých let předkládal v rakouské základní škole - měl podobu nové národní hymny, která se děti zoufale snažila přesvědčit, že několik provincií, které zůstaly poté, co se zbytek rozlehlého habsburského impéria odštěpil nebo byl odtržen, tvoří soudržný celek zasluhující lásku a vlastenecké zanícení. Skutečnost, že jedinou věcí, již měly společnou, byla touha drtivě většiny jejich obyvatel spojit se s Německem, tento úkol nijak neusnadňovala. „Německé Rakousko“, začínala tato podivná a jen krátce existující hymna, „ty kouzelná (*herrliches*) zemi, milujeme tebe“, pokračujíc, jak se dalo očekávat, cestopisnou přednáškou či lekcí ze zeměpisu po alpských potocích tekoucích z ledovců do údolí Dunaje a do Vídně a končíc tvrzením, že toto nové, zbytkové Rakousko je „mou otčinou“ (*mein Heimatland*).¹⁷

Třebaže vlády se očividně zabývaly vědomým a záměrným ideologickým inženýrstvím, bylo by chybou tuto činnost považovat za manipulaci shora. Nejúspěšnější vlastně byly, pokud mohly stavět na již přítomných, neoficiálních nacionalistických postojích, přičemž bylo jedno, zda šlo o lidovou xenofobii nebo *šovinismus* - toto klíčové slovo se stejně jako termín „jingoismus“ poprvé objevuje v demagogickém kabaretu nebo vaudeville¹⁸ - nebo, což bylo pravděpodobnější, na nacionalismu mezi příslušníky střední a nižší střední vrstvy. Vzhledem k tomu, že vlády takové postoje nevytvářely, nýbrž si je jen půjčovaly a pěstovaly je, stali se ti, kdo tak činili, svého druhu čarodějovými uční. V tom nejlepší případě nedokázali stoprocentně kontrolovat síly, které uvolnili; v tom nejhorším se stali jejich vězni. Je tudíž nemyslitelné, že by britská vláda z roku 1914 nebo ve skutečnosti britská vládnoucí třída bývaly chtěly organizovat xenofobní protiněmecké orgie, jež zemi zachvátily po vyhlášení války a jež mimochodem britskou královskou rodinu přinutily, aby starobylé dynastické jméno Welf (hannoverská dynastie) změnila na ne tak německy znějící Windsor. Ten druh nacionalismu, který se objevil ke konci devatenáctého století, se totiž - jak ještě uvidíme - státnímu patriotismu navzdory tomu, že se na něj vázal, v žádném zásadním ohledu nepodobal. Je paradoxní, že jeho loajalita primárně nepatřila „vlasti“, ale pouze její konkrétní verzi - určitému ideologickému konstrukt.

Splynutí státního patriotismu s nacionalismem nestátního charakteru bylo politicky riskantní, protože kritéria jednoho byla komplexní (např. všichni občané Francouzské republiky), kdežto kritéria druhého určité skupiny lidí vylučovala (např. akceptování byli jen ti občané Francouzské republiky, kteří mluví francouzsky a kteří - v krajních případech - mají světlé vlasy a protáhlý tvar lebky).¹⁹ Tam, kde ztotožnění s jednou národností vedlo ke ztrátě sympatií ostatních, kteří odmítli nechat se od ní odstrčit stranou nebo asimilovat, byla možná cena za spojení obou těchto prvků vysoká. V Evropě existovalo málo dostatečně homogenních národních států, jakým bylo například Portugalsko; v polovině a dokonce v závěru devatenáctého století ale dosud existovalo ohromné množství skupin, jež bylo teoreticky možné označit jako „národnosti“, které nárokům oficiálně vůdčího „národa“ nekonkurovaly, i nesmírné množství jednotlivců, kteří se aktivně snažili o asimilaci s tou či onou vůdčí národností a kulturním jazykem.

Jestliže však ztotožnění státu s jedním národem s sebou neslo riziko, že způsobí vznik kontranacionalismu, samotný proces jeho modernizace tuto možnost činil ještě mnohem pravděpodobnější - znamenal totiž homogenizaci a standardizaci jeho obyvatel, prováděnou v podstatě prostřednictvím psaného „národního jazyka“. Takový postup vyžaduje jak přímá správa velkého počtu občanů ze strany moderních vlád, tak i technický a hospodářský vývoj; jejich důsledkem totiž je, že všeobecná gramotnost se stává věcí žádoucí a hromadný rozvoj středního školství je téměř povinný. Tím, co vyvolává celý problém, je velikost prostoru, v němž stát působí, a jeho potřeba *přímých* kontaktů s občany. Masové vzdělávání tudíž musí z praktických příčin probíhat v národním jazyce, kdežto vzdělávání úzké elity lze provádět v jazyce, jemuž podstatná část populace nerozumí nebo jím nemluví, respektive v jazyce - jako je tomu v případě „klasických“ jazyků jako je latina, klasická perština nebo klasická psaná čínština - kterému nerozumí vůbec nikdo. Administrativní či politická jednání na samém vrcholu lze vést v jazyce, který je drtivě většině lidu nesrozumitelný - jako například u maďarské šlechty, která před rokem 1840 své parlamentní jednání vedla v latině, nebo jako tomu stále je s angličtinou v Indii - volební kampaň v éře demokratického volebního práva je však nutné vést v národním jazyce. Ekonomika,

technika a politika nicméně stále více způsobují, že jazyk sloužící masové, *mluvené* komunikaci získává zásadní postavení – že se z něj stává nutný prvek, jehož význam zesiluje rozmach filmu, rozhlasu a televize – takže jazyky, které původně byly koncipovány nebo které fungovaly jako lingua franca sloužící lidem, jež mluví navzájem nesrozumitelnými národními jazyky, respektive které byly kulturním jazykem vzdělané vrstvy, začínají sloužit jako prostředky národní mluvy: to je případ mandarínské čínštiny, bahasa Indonesia, filipínštiny.²⁰

Kdyby volba „oficiálního“ národního jazyka byla jen otázkou pragmatické výhodnosti, byla by relativně jednoduchá. Museli bychom si pouze vybrat jazyk, u kterého je největší pravděpodobnost, že jím bude mluvit a/nebo mu rozumět největší množství občanů, popřípadě takový, který by komunikaci mezi nimi nejvíce usnadnil. Rozhodnutí Josefa II., že v jeho mnohonárodní říši bude administrativním jazykem němčina, bylo v tomto smyslu naprosto pragmatické; stejně jako rozhodnutí Gándhího, který budoucí nezávislé Indii vybral hindštinu – rodným jazykem jeho samého byla gudžarátština – a roku 1947 skutečněná volba angličtiny jakožto takového prostředku sloužícího k celonárodní komunikaci, jenž je pro Indy nejméně nepřijatelný. V mnohonárodních státech bylo teoreticky možné – jak se o to počínaje rokem 1848 snažili Habsburkové – tento problém vyřešit s pomocí plánu dát „obcovacímu jazyku“ (*Umgangssprache*) na příslušné administrativní úrovni určité oficiální uznání. Čím méně gramotní a čím lokálněji koncentrovaní – tj. čím bližší tradičnímu venkovskému životu – jeho uživatelé byli, tím menší byla možnost, že dojde ke střetu mezi dvěma jazykovými úrovněmi, dvěma zeměpisnými entitami. Dokonce i na samém vrcholu střetu mezi Němci a Čechy v habsburské říši se stále ještě mohlo psát takto:

„V mnohonárodním státě můžeme považovat za samozřejmé, že dokonce i ti, kdož nezaujímají žádné oficiální postavení, jsou podněcováni, ba vlastně nuceni naučit se druhému jazyku – například obchodníci, řemeslníci, dělníci. Rolníci toto faktické omezení postihuje nejméně. Izolovanost (*Abgeschlossenheit*) a soběstačnost vesnického života, jež přetrvávají dodnes, totiž znamenají, že si jen vzácně uvědomují blízkost nějakého sídla, kde se mluví jiným jazykem; přinejmenším v Čechách a na Moravě, kde se venkovský

lid obou národů těší stejnému hospodářskému a společenskému postavení. V takových oblastech může jazyková hranice zůstat nezměněna po staletí, a to zejména proto, že vesnická endogamie a to, co je v praxi přednostním právem k odkupu [majetku] členů obce, omezují posilování cizího živlu ve vesnici. Těch několik málo cizinců, kteří do ní vstoupí, je brzy asimilováno a přijato.“²¹

„Národní jazyk“ je však pragmatickou záležitostí jen zřídka – a ještě vzácněji je záležitostí objektivní – což dokazuje i neochota uznat, že je umělým výtvozem, jež se projevuje úsilím dát mu historické zázemí a vymýšlet pro něj tradici.²² Ze všeho nejméně pak měl být pragmatickou a objektivní záležitostí pro ideology toho nacionalismu, jaký se vyvinul po roce 1830 a který ke konci stejného století prošel proměnou. Pro ně byl jazyk duší národa a ve stále větší míře – jak ještě uvidíme – také klíčovým kritériem příslušnosti k národu. U otázky, jaký jazyk nebo jazyky se mají užívat na středních školách v Celje (Cilli), kde lidé hovořící německy a slovensky žili vedle sebe, ani zdaleka nešla o administrativní snadnost a nenáročnost. (Však také tento konkrétní problém roku 1895 zmítal rakouskou politikou.)²³ Výbušnost jazykové otázky si s výjimkou těch nejšťastnějších vlád v mnohोजazyčných zemích uvědomovali všichni.

Tím, co ji činilo ještě výbušnější, byla skutečnost, že za těchto okolností se veškerý nacionalismus, který se ještě neztotožnil se státem, stal nutně *politickým*. Stát totiž byl mechanismem, se kterým se muselo manipulovat, pokud se „národnost“ měla proměnit v „národ“, respektive i tehdy, pokud její stávající postavení mělo být zajištěno proti historickým vývojem způsobené erozi nebo asimilaci. Jak ještě uvidíme, jazykový nacionalismus se ve své podstatě týkal a týká jazyka sloužícího veřejnému školství a v úředním styku. Týká se, což Poláci, Češi a Slováci počínaje rokem 1848 nikdy nepřestali opakovat, „úřadu a školy“. ²⁴ Týká se otázky, zda by ve velšských školách mělo vyučování probíhat kromě angličtiny i ve velštině nebo dokonce *pouze* ve velštině; týká se nutnosti dávat velšská jména místům ve Walesu, jež proto, že dříve nebyla osídlena lidmi hovořícími velšsky, nikdy žádná neměla; týká se státních subvencí pro televizní kanál ve velštině; týká se jazyka, v němž se má vést jednání v okresních radách a v němž se má sestavovat zápis z jejich jednání; týká se jazyka

užívaného na žádostech o fidičský průkaz nebo na účtech za elektřinu, či dokonce otázky, zda by se měly distribuovat dvoj-
jazyčné formuláře nebo formuláře v každém jazyce zvlášť, po-
případě jednou možná pouze formuláře ve velšštině. Jak totiž
konstatuje jeden nacionalistický autor:

„V době, kdy velšština byla dosud poměrně v bezpečí, Emrys ap
Iwan pochopil, že pokud má přežít, je nutné ji znovu učinit úřed-
ním jazykem a jazykem užívaným ve školství.“²⁵

Státy tudíž shledaly, že jsou – ať tak či onak – nuceny se s no-
vým „národnostním principem“ i jeho příznaky naučit žít bez
ohledu na to, zda jsou schopny ho využít pro vlastní účely či
nikoli. Nejlepší metodu, jak tuto kapitolu uzavřít, představuje
krátký pohled na vývoj jejich postojů k problému národa a jazy-
ka, k němuž došlo v polovině devatenáctého století. Tento pro-
blém můžeme sledovat prostřednictvím diskuzí odborníků, a to
konkrétně vládních statistiků usilujících o koordinaci a stan-
dardizaci periodického, celonárodního sčítání lidu, jež se od
poloviny století stalo běžnou součástí dokumentační mašinérie,
bez níž se žádný „pokročilý“ nebo moderní stát neobešel. Pro-
blém, který se objevil na Prvním mezinárodním statistickém
kongresu v roce 1853, zněl, zda by do tohoto sčítání měla být
zařazena otázka týkající se „mluveného jazyka“ a jaký vztah –
pokud vůbec nějaký – má k národu a národnosti.

Nijak nepřekvapí, že k projednávání této otázky dal původně
podnět Belgičan Quetelet; tento muž byl nejenom zakladatelem
sociální statistiky, ale navíc pocházel ze státu, kde vztah mezi
francouzštinou a vlámsštinou již byl záležitostí, která měla jistou
politickou váhu. Mezinárodní statistický kongres z roku 1860
rozhodl, že otázka týkající se jazyka by při sčítání lidu měla být
dobrovolná a že každý stát sám rozhodne, zda má nějaký „ná-
rodní“ význam či nikoli. Kongres z roku 1873 ale doporučil, aby
tato otázka napříště byla součástí každého sčítání.

Podle počáteční představy odborníků se „národnost“ jednot-
livce cenzovními otázkami zjišťovat neměla; jediné v tom smys-
lu, který tomuto slovu dali Francouzi – tedy pokud jde o státní
občanství dané osoby. V tomto smyslu byl jazyk pro „národnost“
irelevantní, třebaže v praxi tato představa prostě znamenala, že
Francouzi a všichni ostatní, kdo takovou definici akceptovali –

jako například Maďari – ve svých hranicích oficiálně uznávali
existenci pouze jednoho jazyka. Francouzi ostatní jednoduše
přehlíželi; Maďari, kteří něco takového vzhledem k faktu, že tím-
to jazykem mluvila pouze necelá polovina obyvatel jejich králov-
ství, mohli udělat jen stěžít, pociťovali nutnost jiné obyvatele
právně charakterizovat jako „Maďary, kteří nemluví maďarsky“.²⁶
Byl to stejný postup, jako když Řekové později označovali oby-
vatele těch částí Makedonie, které připojili ke svému území, za
„slovanofonní Řeky“. Krátce řečeno platí, že jazykový monopol
se vydával za nejazykovou definici národa.

Zdálo se být zjevné, že národní příslušnost je věcí příliš kompli-
kovanou, než aby ji bylo možno uchopit pouze prostřednictvím
jazyka. Habsburští statistikové, kteří s ní měli více zkušeností
než kdokoli jiný, zastávali názor, že (1.) není vlastností jednotliv-
ců, nýbrž společenství, a že (2.) vyžaduje studium „situace, de-
markačních a klimatických podmínek, a navíc také antropolo-
gické a etnologické studie fyzických a rozumových schopností,
vnějších a vnitřních rysů daného lidu, jeho obyčejů, mravů a tak
dále“.²⁷ Doktor Glatter, bývalý ředitel Vídeňského statistického
institutu, šel dokonce ještě dále a v duchu charakteristického
hlediska devatenáctého století rozhodl, že tím, co rozhoduje
o národní příslušnosti, není jazyk, ale *rasa*.

Národní příslušnost však byla příliš závažnou politickou otáz-
kou, než aby ji ti, kdo prováděli sčítání, přehlíželi. Bylo zjevné,
že *nějaký* vztah k mluvenému jazyku má – i kdyby jen proto, že
jazyk počínaje čtyřicátými léty devatenáctého století začal hrát
významnou roli v mezinárodních teritoriálních konfliktech (vel-
mi nápadně tomu tak bylo ve věci Šlesvicka-Holštýnska, o které
se svářeli Dánové a Němci²⁸), třebaže před devatenáctým stole-
tím se lingvistických argumentů k zaštitění územních nároků,
jež státy měly, neužívalo.²⁹ Ale již roku 1842 časopis *Revue des
Deux Mondes* postřehl, že „skutečné národní hranice nejsou
určeny horami a řekami, nýbrž spíše jazykem, zvyky, vzpomín-
kami, vším, co jeden národ odlišuje od druhého“, což byl argu-
ment, kterého se přirozeně užívalo k vysvětlení, proč by Francie
neměla nutně usilovat o posunutí hranice na Rýn. Stejně tak
argument, že „jazyk, jímž se mluví v Nice, se jen vzdáleně podo-
bá italštině“, Cavourovi skýtal oficiální omluvu za to, že Napo-
leonovi III. přepustil část savojského království.³⁰ Skutečností

zůstává, že jazyk se nyní stal jedním z faktorů v mezinárodní diplomacii. Takovým faktorem však již očividně byl ve vnitrostátní politice některých států. Navíc, jak si povšiml kongres v Sankt Petěrburgu, byl jediným aspektem národní příslušnosti, který bylo aspoň možné objektivně spočítat a sestavit do tabulek.³¹

Akceptací jazyka jakožto ukazatele národní příslušnosti kongres nejen že přijal hledisko státní správy, ale přidržel se i argumentů jistého německého statistika, který ve vlivných publikacích vydaných v letech 1866 a 1869 tvrdil, že jediným příhodným ukazatelem národní příslušnosti je jazyk.³² Němečtí intelektuálové a nacionalisté tento postoj k národní příslušnosti zastávali již dávno. Jeho příčinou byla neexistence jednotného německého národního státu a skutečnost, že skupiny lidí hovořících německými dialekty byly rozesety široko daleko po celé Evropě a ti jejich členové, kterým se dostalo vzdělání, psali a četli ve standardní němčině. To neznamenal, že se nutně objeví požadavek na vznik jednotného německého národního státu, do něhož by všichni tito Němci patřili – takový požadavek byl a zůstal zcela nerealistický.³³ V Böckhově čisté filologické verzi navíc není vůbec jasné, jak velkou míru společného vědomí a kultury předpokládá: Böckh totiž, jak jsme již viděli, na jazykovědném základě mezi Němce logicky zařadil i osoby mluvící jidiš, což je středověký německý dialekt, který se změnil v univerzální jazyk Židů z východu. Nicméně nyní již bylo možné, což jsme si také ukázali, aby územní nároky stály na jazykovém základě – německá kampaň z roku 1840 francouzský požadavek na ustavení hranice na Rýně odmítla přesně z tohoto důvodu – a z politického hlediska je bez ohledu na to, jaké asociace se s jazykem přesně pojily, již nebylo možné více přehlížet.

Co přesně se ale mělo spočítat? V tomto okamžiku se údajná analogie jazyka s místem narození, věkem nebo rodinným stavem, jež se při sčítání předpokládala, rozplynula. Jazyk předpokládal politickou volbu. Rakouský statistik Ficker jakožto vědec výběr jazyka užívaného ve veřejném životě odmítl, protože tento jazyk mohl být jednotlivci státem nebo stranou vnucen; pro jeho francouzské nebo maďarské kolegy však takový výběr byl naprosto přijatelný. Z té samé příčiny Ficker odmítl jazyk užívaný v církvi a ve školách. Habsburští statistikové se však v duchu liberalismu devatenáctého století pokusili pro tok jazyka, jeho

změny a především pro jazykovou asimilaci udělat prostor tím, že se občanů neptali na jejich *Muttersprache* neboli (v doslovném smyslu) na jazyk, kterému se učili od svých matek, ale na „rodinný jazyk“ – tj. na jazyk, kterým doma obvykle mluví a který se od jazyka mateřského mohl lišit.³⁴

S tím, že se jazyk a národní příslušnost ocitly na stejné úrovni, nebyl spokojen nikdo: nacionalisté kvůli tomu, že tento stav jednotlivcům, kteří doma mluvili jedním jazykem, už napřed bránil zvolit si jinou národnost; vlády – určitě vláda habsburská – proto, že byly schopny horký brambor rozpoznat, aniž by ho musely ochutnávat. Jeho schopnost roznécovat sám sebe nicméně podcenily. Habsburkové jazykovou otázku odkládali, dokud národnostní vášně, které se v šedesátých letech devatenáctého století očividně blížily bodu varu, nezchladly – jak se aspoň domnívali. Se sčítáním začali v roce 1880. Nikdo si ale tak docela neuvědomoval, že již jen položení takové otázky samo o sobě plodí jazykový nacionalismus. Každé sčítání lidu se mělo stát bojištěm mezi národnostmi, a stále pečlivěji vypracovávané pokusy úřadů uspokojit svářící se strany končily nezdarem. Jejich výsledkem byl pouze vznik pomníků střízlivé vědy, jakými je sčítání lidu v Rakousku a Belgii roku 1910, jež přinášejí uspokojení historikům. Popravdě řečeno platí, že položením otázky týkající se jazyka tato sčítání lidu všechny poprvé *přinutila*, aby si zvolili nejen normální národní příslušnost, ale také příslušnost jazykovou.³⁵ Technické požadavky moderního administrativního státu zase jednou napomohly vytvoření příznivých podmínek pro vznik nacionalismu, jehož proměny nyní budeme sledovat.